

Krzysztof Klimek

<https://orcid.org/0000-0002-1554-4604>

Wojskowa Akademia Techniczna

Zasada ustawiczości kształcenia w ujęciu Profesora Józefa Półturzyckiego i jej implikacje w dziedzinie bezpieczeństwa

The principle of continuity of education
as defined by Professor Józef Półturzycki
and its reference for security education

Streszczenie. Kształcenie ustawiczne jest kluczowym warunkiem rozwoju społeczeństwa, środkiem do podnoszenia jakości życia, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. Idea kształcenia ustawicznego w przekonaniu Józefa Półturzyckiego stanowi istotę współczesnych przemian oświatowych, dlatego też w niniejszym tekście podjęto próbę ukazania poglądów Profesora na kształcenie ustawiczne oraz wyeksponowania na tym tle zasady ustawiczości kształcenia. Ostatnia część rozważań jest poświęcona problemom wykorzystania (odniesienia) zasady ustawiczości kształcenia w ramach edukacji dla bezpieczeństwa – ukazaniu tej edukacji jako procesu trwającego całe życie i organizowanego przez różne instytucje, środowiska wychowawcze i grupy społeczne.

Słowa kluczowe: Profesor Józef Półturzycki, kształcenie ustawiczne, zasady kształcenia, edukacja dla bezpieczeństwa

Abstract. Lifelong learning is a key condition for the development of society. It is a means to improve the quality of life, both in the individual and social dimension. In the opinion of Józef Półturzycki, the idea of lifelong learning is the essence of contemporary educational changes, therefore, this article attempts to present the Professor's views on lifelong learning and to highlight the principle of continuity of education against this background. The last part of the discussion

is devoted to the issues of using (referring to) the principle of continuity in education as part of education for safety, i.e. presenting this education as a lifelong process organized by various institutions, educational environments, and social groups.

Keywords: Professor Józef Półturzycki, lifelong learning, principles of education, education for safety

Wprowadzenie

Kształcenie ustawiczne stało się ideą, która w coraz większym stopniu zaczyna decydować o kształcie i kierunkach współczesnej edukacji, jak napisali we wprowadzeniu autorzy monografii *Kształcenie ustawiczne – idee i doświadczenia*” (Kruszewski, Półturzycki, Wesołowska 2003, s. 7). Dalej zauważają jednak, że edukacja ustawiczna jest nie tylko ideą teoretycznie rozwijaną i uzasadnianą, ale także zasadą kształcenia wprowadzaną do systemu edukacyjnego obejmującego szkołę, rodzinę, edukację przedszkolną i dorosłych (s. 9). Renata Góralska w swoim tekście, poświęconym jubileuszowi 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy Profesora Józefa Półturzyckiego, podkreśliła, że Jubilat traktuje kształcenie ustawiczne jako ideę stanowiącą fundament teorii i praktyki nowoczesnej oświaty, jako ofertę zarówno dla każdej jednostki, jak i całego społeczeństwa, a ideę edukacji ustawicznej – jako nadrzędną zasadę współczesnej edukacji, priorytetową dla podejmowania reform szkolnych i modernizacji praktyki oświatowej (Góralska 2004, s. 22).

Józef Półturzycki w wielu swoich publikacjach (opracowaniach naukowych, artykułach) popularyzuje poglądy czołowych teoretyków kształcenia ustawicznego (m.in. R. Dave’a, P. Lengrand’a, R. Kidda, Ch. Hummela) oraz tezy zawarte w międzynarodowych raportach oświatowych (m.in. E. Faure’a czy J. Delorsa). Warto zaznaczyć przy tym, że Profesor, rozpatrując istotę i problemy edukacji ustawicznej, nie prowadzi dyskusji ani polemik z autorami osobliwych ujęć (jak to sam podkreśla), ale podejmuje spór o właściwe rozumienie tej edukacji.

Z uwagi na poglądy Józefa Półturzyckiego dotyczące idei kształcenia ustawicznego (i zasady ustawiczności kształcenia), jak również współczesne ujęcie edukacji dla bezpieczeństwa zasadniczy cel prowadzonych rozważań dotyczy ukazania edukacji dla bezpieczeństwa jako procesu trwają-

cego całe życie. Procesu wpisującego się w ideę kształcenia ustawicznego, która powinna być uwzględniana przez organizatorów działań oświatowo-wychowawczych w dziedzinie bezpieczeństwa i twórców systemowej edukacji ustawicznej dla bezpieczeństwa.

Poglądy Józefa Półturzyckiego na kształcenie ustawiczne

Józef Półturzycki w wielu swoich publikacjach zwraca uwagę na to, że każdy współczesny człowiek musi być gotowy do uczenia się przez całe życie w celu poszerzania wiedzy, zdobywania nowych kwalifikacji i umiejętności, nadążania za zmieniającym się światem. Nadrzędnym celem edukacji jest odkrywanie, rozwijanie i eksponowanie kreatywnego potencjału jednostki. Wymaga to odejścia od przekazywania gotowej i utylitarnej wiedzy oraz skoncentrowania się na wszechstronnym rozwoju osobowości i uczeniu się dla życia (Półturzycki 1998, s. 35).

Analizując poglądy Paula Lengrand'a na temat kształcenia ustawicznego, Józef Półturzycki nieustannie podkreśla, że podstawową zasadą kształcenia ustawicznego jest zachowanie ciągłości i systematyczności procesu uczenia się, co zapewnia z jednej strony stały rozwój, a z drugiej chroni przed dezaktualizowaniem zdobytej wiedzy. Edukacja i rozwój każdego człowieka powinny przebiegać wielopłaszczyznowo nie tylko w systemie kształcenia szkolnego i uniwersyteckiego, ale także w systemie pozaszkolnej oświaty dorosłych i samokształcenia. Kształcenie ustawiczne obejmuje cały system szkolny oraz oświatę równoległą, kształcenie dorosłych i wychowanie w środowisku. Istotnie wpływa na zmianę dotychczasowego systemu oświatowego, wprowadzając nowe cele, formy, metody i treści edukacji (Półturzycki 2014, s. 161–170).

Józef Półturzycki przyjmuje rozumienie kształcenia ustawicznego określone przez UNESCO, które jest uznawane przez uczonych francuskich, polskich, skandynawskich i amerykańskich. Zgodnie z tym istotę kształcenia ustawicznego najpełniej wyraża obecnie pogląd, że obejmuje ono całe życie człowieka i służy jego rozwojowi. Stanowi to także naczelną zasadę określającą kierunek współczesnych reform oświatowych dotyczących szkolnictwa powszechnego, zawodowego i wyższego, a także doskonalenia zawodowego pracujących i oświaty dorosłych, kształcenia równoległego oraz wychowania w rodzinie i środowisku. Głównym zadaniem edukacji ustawicznej jest w tym ujęciu wychowanie nowego człowie-

ka charakteryzującego się twórczym i dynamicznym stosunkiem do życia i kultury; człowieka, który potrafi doskonalić siebie, zmieniać warunki życia i ulepszać je dla dobra społeczeństwa (Półturzycki 2016, s. 204). Jak zauważa Półturzycki, istotę kształcenia ustawicznego należy zatem wyjaśniać i propagować.

Rozpatrując genezę sporu o kształcenie ustawiczne, Józef Półturzycki podkreśla, że idea edukacji ustawicznej zmienia radykalnie tradycyjny system oświaty i zakłada stały rozwój i ustawiczne kształcenie oraz wychowanie trwające przez całe życie, a szkoła podstawowa obowiązująca ustawowo w realizacji powinności edukacyjnych rozszerza i wzbogaca swoje zadania o przygotowanie do dalszego rozwoju i uczenia się przez całe życie w formach zorganizowanych przez system edukacyjny oraz własną aktywność członków społeczeństwa. Aby te zadania mogły być wypełniane, należy zmienić i wzbogacić cele oraz treści edukacji szkolnej, a absolwentów wyposażyć nie tylko w podstawy wiedzy programowej, ale także chęci i umiejętności dalszego uczenia się i samodzielnego rozwijania w różnych dziedzinach aktywności (Półturzycki 2016, s. 13).

Józef Półturzycki, odnosząc się do trzech wymiarów edukacji ustawicznej, zwraca uwagę na to, że koncepcja Roberta Kida poszerza rozumienie edukacji ustawicznej dzięki akcentowaniu takich działań oświatowych i wskazaniu potrzeb oraz możliwości oświaty pozaszkolnej i oświaty dorosłych. Koncepcja Kida ma, według Półturzyckiego, szczególną wartość dla edukacji dorosłych, ponieważ wyraźnie łączy trzy formy aktywności edukacyjnej: kształcenie wyższe na uczelni, oświatę równoległą i samokształcenie. Nie ujmuje ich zastępczo ani przeciwstawnie, lecz akcentuje potrzebę łącznego urzeczywistniania aktywności edukacyjnej w trzech wymienionych wymiarach kształcenia: w pionie, w poziomie i w głąb – co oznacza edukację programową w szkole i na uczelni wspieraną aktywnością samokształceniową i udziałem w formach edukacji równoległej i oświaty dorosłych (Półturzycki 2016, s. 206).

Jeśli zaś chodzi o dydaktyczne konsekwencje edukacji ustawicznej, to jest to przede wszystkim odejście od przekazu wiedzy encyklopedycznej na rzecz poznawczego uczenia się. Człowiek powinien uczyć się planowania własnej przyszłości i urzeczywistniania planów, powinien być przygotowany do samokształcenia i samowychowania. Powinien uczyć się pracy i studiowania, rozwiązywania problemów, tworzenia nowych wartości, a nie ograniczać się do zapamiętywania informacji (Półturzycki 2003a, s. 45).

Pisząc o aktualnych tendencjach edukacji ustawicznej, Józef Półturzycki konstatuje, że prowadzą one do objęcia tą ideą całego systemu oświaty. Poszukiwane są bowiem propozycje systemowe, a nie doraźne rozwiązania, organizuje się ośrodki badawcze i prowadzi badania nad edukacją ustawiczną, weryfikuje się propozycje. Nowym zadaniem jest ustawiczność kształcenia w warunkach upowszechniania szkolnictwa średniego, skrócenia czasu pracy, zwiększenia roli wychowawczej i oświatowej rodziny, wzbogacenia form i treści kształcenia w systemie szkolnym, pozaszkolnym, w szkołach wyższych i indywidualnym samokształceniu (Półturzycki 2014, s. 183).

Przytoczone powyżej poglądy Józefa Półturzyckiego na temat kształcenia ustawicznego, prezentowane przez niego w pracach wydawanych w różnym okresie, odzwierciedlają jego dążenia do wypracowania systemowych rozwiązań w tym zakresie. Chodzi bowiem o to, by idea ta „towarzyszyła” każdemu człowiekowi w ciągu całego życia, a tworzeniem warunków temu sprzyjających powinny się zajmować wszelkie instytucje i środowiska (w systemie oświatowo-wychowawczym). Należy również podkreślić, że otwartość edukacji ustawicznej i jej dostępność mają tutaj istotne znaczenie.

Zasada ustawiczności kształcenia według Józefa Półturzyckiego

Zasady w pedagogice, zdaniem Profesora Półturzyckiego, oznaczają normy postępowania uznane za właściwe w celu osiągnięcia założonych celów pedagogicznego postępowania, jak też formułują podstawy, na których opiera się postępowanie właściwe procesowi wychowania lub nauczania (Półturzycki 2002, s. 151). Natomiast termin „zasada kształcenia” (tradycyjnie „zasada nauczania”) jest używany w literaturze dydaktycznej w różnych znaczeniach – pojawiają się nieraz stanowiska krańcowo odmienne, często ze sobą sprzeczne. Zasady kształcenia, według wielu pedagogów, mają charakter najogólniejszych norm postępowania dydaktycznego nauczyciela, określających, jak należy realizować cele kształcenia.

Czesław Kupisiewicz przez zasady nauczania rozumie te formy postępowania dydaktycznego, których przestrzeganie pozwala nauczycielowi zaznajomić uczniów z podstawami usystematyzowanej wiedzy, rozwijać ich zainteresowania i zdolności poznawcze, wpajając im podstawy nauko-

wego poglądu na świat oraz wdrażać do samokształcenia (Kupisiewicz 1994, s. 131). W ujęciu zaś Władysława P. Zaczyńskiego zasady nauczania są normami metodycznie poprawnej pracy nauczyciela z uczniami w procesie dydaktycznym (Zaczyński 1975, s. 191–192). Józef Pólturzycki zwraca jednak uwagę, że jest to zbyt jednostronne rozumienie, odnoszące zasady jedynie do pracy nauczyciela, a przecież nie tylko nauczyciel decyduje o skuteczności kształcenia, w dużym stopniu zależy ono od organizatorów systemu edukacji i autorów programów, podręczników i innych środków nauczania, a także poradnictwa metodycznego dla nauczycieli oraz samych uczniów (Pólturzycki 2002, s. 152). Zasady są więc zarazem pewnym „kryterium”, na podstawie którego można oceniać poprawność procesu nauczania i uczenia się, realizowanego z uczniami przez nauczyciela. Przestrzeganie ich jest powinnością nauczyciela, wynikającą z rozumienia prawidłowości, jakie rządzą kierowaną przez niego pracą dydaktyczną.

Różni autorzy przyjmują nieco odmienne ujęcia zasad dydaktycznych (o czym wspomniano powyżej), prezentują różne stanowiska w sprawie określenia względnie stałej ich liczby, a także kolejności przyjętych zasad. Są to jednak w przeważającej części propozycje zbliżone. Józef Pólturzycki w swojej pracy przedstawia następujący ich układ (s. 152–153):

1. zasada poglądowości,
2. zasada przystępności kształcenia,
3. zasada systematyczności,
4. zasada świadomego i aktywnego uczestnictwa uczniów,
5. zasada kształcenia umiejętności uczenia się,
6. zasada łączenia teorii z praktyką,
7. zasada indywidualizacji i zespołowości,
8. zasada trwałości wiedzy,
9. zasada ustawiczności kształcenia*.

Józef Pólturzycki w swojej *Dydaktyce dla nauczycieli* wprowadził zasadę ustawiczności kształcenia do kanonu zasad. Zasada ta wskazuje na potrzebę zachowania ciągłości i systematyczności. To postulat, ażeby w procesie kształcenia – zarówno szkolnego, jak i pozaszkolnego – wyrabiać u osób uczących się te dyspozycje, które przygotują ich do nieustannego, systematycznego uzupełniania i aktualizowania zdobytej wiedzy zawodowej, podnoszenia kwalifikacji, pogłębiania i poszerzania wiedzy ogól-

* Podobny układ przedstawia autor w pracy: Pólturzycki 1991, s. 143, dodając do prezentowanego zestawu zasadę wykorzystywania doświadczeń osób dorosłych.

nej, nadążania za rozwojem nauki i techniki oraz wzbogacania i kształtowania osobowości. Do dyspozycji tych należy rozumienie roli wiedzy oraz umiejętności śledzenia jej rozwoju, krytycznego i samodzielnego ocenia-
nia przemian spowodowanych rozwojem wiedzy, właściwego ustosunko-
wania się do tych przemian. Ważne znaczenie ma ponadto rozbudzenie
właściwej i silnej motywacji do dalszego uczenia się. Zgodnie z tą zasadą
praca oświatowa powinna mieć charakter demokratyczny i być dostępna
dla wszystkich, z uwzględnieniem ich indywidualnych potrzeb, braków czy
niedostatków. Edukacja ustawiczna powinna charakteryzować się otwar-
tością, czyli dostępnością różnych programów i zakresów kształcenia, po-
mocy i opieki oświatowej bez ograniczeń (Półturzycki 2002, s. 159–160).

Częściowym dopełnieniem zasady ustawiczności jest zasada kształ-
towania umiejętności uczenia się, również ujęta w klasyfikacji zasad przez
Profesora Półturzyckiego. Zasada kształtowania umiejętności uczenia się
jest zasadą ważną dla rozwijania pracy umysłowej i przygotowania do sa-
mokształcenia. Rozwijanie umiejętności uczenia się, poznawania i dosko-
nalenia zasad organizowania pracy umysłowej i stosowania skutecznych
metod nabywania wiedzy nazywane jest także techniką uczenia się. Skłā-
da się na nią świadome i samodzielne planowanie i organizowanie pracy
umysłowej oraz doskonalenie podstawowych metod nabywania informacji
i rozwijania umiejętności, takich jak: obserwacja, korzystanie z komunika-
tów, wypowiedzi nauczyciela, korzystanie z podręcznika oraz sposoby re-
jestrowania informacji w formie notatek, schematów, rysunków itp. (Pół-
turzycki 2016, s. 196).

Równoległe z rozwijaniem umiejętności nabywania i rozumienia in-
formacji należy kształtować sposoby wykorzystania nabytej wiedzy w for-
mach właściwych dla przyszłej pracy zawodowej, życia społecznego i kulta-
ralnego, a także sytuacji dydaktycznych w procesie kształcenia, jak syntezy,
powtórzenia czy formy kontroli. Zasada ta stanowi, zdaniem Józefa Półtu-
rzyckiego, podstawę wdrażania uczniów do samokształcenia, i od niej za-
leży skuteczna realizacja edukacji ustawicznej (Półturzycki 2002, s. 156).

Skuteczna realizacja zasad dydaktyki wdraża uczniów do autodydak-
tyki i samodzielnego kierowania swoim rozwojem oraz ustalenia indywi-
dualnych potrzeb i zainteresowań, a to z kolei służy wdrażaniu uczniów
do samokontroli i samooceny oraz planowania dalszych etapów własne-
go kształcenia i studiowania (Półturzycki 2016, s. 197). Oczywiście należy
mieć na uwadze to, że problemy kształcenia ustawicznego musimy rozpa-
trywać również w odniesieniu do innych środowisk i grup, czyli rodziny,

edukacji dorosłych, mediów itp. We wszystkich przypadkach trafny wydaje się pogląd Pólturzyckiego, że rozszerzaniu i rozwijaniu kształcenia ustawicznego służą specjalnie przygotowywane materiały do samodzielnego studiowania (uczenia się, nauki) i programy komputerowe do doskonalenia pracy z bogatymi propozycjami Internetu oraz nagrania na nośnikach elektronicznych (Pólturzycki 2016, s. 197).

Zasada ustawiczności kształcenia w ramach edukacji dla bezpieczeństwa

Istotę zasady ustawiczności kształcenia stanowi ciągłość i systematyczność działań podejmowanych przez instytucje edukacyjne, różne środowiska wychowawcze i grupy społeczne. Ciągłość i systematyczność odnoszą się również, a może przede wszystkim, do podmiotu uczącego się – jego możliwości, potrzeb, aspiracji itp. Spróbujmy zatem, mając na uwadze przedstawione powyżej rozumienie zasady ustawiczności kształcenia, zaprezentować w tej części opracowania jej odniesienie do edukacji dla bezpieczeństwa. Na początek warto wyjaśnić pojęcie edukacji dla bezpieczeństwa.

Jedną z pierwszych definicji edukacji dla bezpieczeństwa zaproponował Ryszard Stępień, który określił ją jako „system dydaktyczno-wychowawczej działalności rodziny, szkoły, wojska, środków masowego przekazu, organizacji społecznych i stowarzyszeń służącej upowszechnianiu idei, wartości, wiedzy i umiejętności bezpośrednio istotnych dla zachowania zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa”. Uwzględnienie w ramach edukacji dla bezpieczeństwa ujęcia formalnego, pozaformalnego i nieformalnego wniosło istotny wkład w jej pojmowanie. Mimo to do dnia dzisiejszego jest ona często definiowana wyłącznie przez pryzmat przedmiotu nauczania realizowanego w szkole na wybranych etapach kształcenia (Włodarczyk 2018, s. 280).

Według Zbigniewa Kwiasowskiego edukacja dla bezpieczeństwa to „działalność rodziny, szkoły, kościoła, środków masowego przekazu, służb państwowych i samorządowych oraz innych podmiotów społecznych mających na celu rozwijanie intelektualnych i manualnych zdolności dzieci, młodzieży i dorosłych do kontrolowania zagrożeń, a także przywracania stanu bezpieczeństwa, gdy nastąpi jego naruszenie, by móc bezpiecznie żyć w ustawicznie zmieniającej się rzeczywistości” (Kwiasowski 2015, s. 82).

Edukacja dla bezpieczeństwa to proces trwający całe życie, choć najbardziej rozbudowane i poddawane kontroli państwa jest jej ujęcie formalne.

Ważnym elementem kształcenia ustawicznego, zdaniem Józefa Półturzyckiego, jest dostępność edukacji, a to wiąże się z likwidacją barier edukacyjnych oraz zapewnieniem edukacji takich zalet jak: wielość i różnorodność form, powszechna dostępność, drożność pozioma i pionowa, elastyczność rozwiązań organizacyjnych, otwartość. Edukacja ustawiczna jest realizowana przez cały system zintegrowanych instytucji oświatowo-wychowawczych i wychowawczo-opiekuńczych, takich jak: przedszkole, szkoła podstawowa i średnia, uczelnia wyższa, instytucje zajęć pozaszkolnych, placówki kulturalno-oświatowe, środki masowego przekazu, stowarzyszenia społeczne, zakłady pracy (Półturzycki 2016, s. 385).

Współcześnie prawdziwym wyzwaniem staje się propagowanie idei, że obowiązkiem każdego obywatela jest zapewnienie bezpieczeństwa samemu sobie i swoim bliskim. Bez zrozumienia i zaakceptowania tej zasady nie można mówić o organizacji skutecznego systemu bezpieczeństwa, ponieważ oparcie go tylko na administracji rządowej i samorządowej będzie nieskuteczne (Skrabacz 2014, s. 214). W dyskursie nad edukacją dla bezpieczeństwa szczególne miejsce zajmuje edukacja nieustająca, będąca jednym z podstawowych wyzwań współczesnego społeczeństwa. Zdobywanie wiedzy oraz poszukiwanie metod i środków optymalizujących warunki do całościowej edukacji człowieka to zadania, które rozwijają potencjał społeczeństw. Idea kształcenia ustawicznego w społeczeństwie informacyjnym ożywia bowiem wszystkie dziedziny życia człowieka, nadając im szczególne znaczenie wychowawcze i kształcące (Pieczywok 2014, s. 20).

Rodzina jest pierwszym środowiskiem wychowawczym kształtującym przyszłego aktywnego uczestnika procesu uczenia się przez całe życie. Rodzina jest też środowiskiem, w którym mamy do czynienia z kształtowaniem u dzieci podstawowych umiejętności rozpoznawania zagrożeń występujących w ich najbliższym otoczeniu i radzenia sobie z nimi (Półturzycki 2016, s. 182). Zapewnienie zdrowia i bezpieczeństwa dzieciom stanowi podstawowe zadanie rodziców. Według Anny Błasiak: „Rodzina powinna być miejscem, gdzie każdy człowiek, a przede wszystkim dziecko, czuje się bezpiecznie i ma szansę prawidłowo się rozwijać” (Błasiak 2012, s. 167).

Bezpieczeństwo odgrywa istotną rolę w życiu dziecka, zwłaszcza małego, w jego stopniowym dochodzeniu do coraz większej samodzielności i niezależności od otoczenia i osób dorosłych. „Jest sprawą oczywistą,

że rodzicom zależy, aby ich dzieci rosły zdrowo i bezpiecznie. Samo pragnienie jednak nie wystarczy, dlatego trzeba przez wiele lat ustawicznie nad ich bezpieczeństwem czuwać” (Kruszko 2010, s. 27). Nie chodzi jednak o to, by towarzyszyć dziecku na każdym kroku, ponieważ to w miarę jego dorastania jest raczej niewykonalne, ale przede wszystkim o uświadomienie dziecku skali możliwych zagrożeń w codziennym życiu oraz dążenie do unikania tych zagrożeń. „Wraz z rozwojem dziecka i jego samodzielności musimy coraz bardziej liczyć się z koniecznością wyposażenia go w umiejętność przewidywania zagrożeń, unikania ich, a jeśli już zaistnieją – w zdolność radzenia sobie z trudną sytuacją” (Klus-Stańska, Nowicka 2002, s. 5).

W domu i jego najbliższym otoczeniu rodzice powinni być gwarantami bezpieczeństwa dla dynamicznie rozwijającego się dziecka. Niemal wszyscy rodzice wykazują wolę dbania o bezpieczeństwo dziecka. „Wyrazem tej woli jest nieustanne towarzyszenie dziecku, kiedy zaczyna samodzielnie stawiać pierwsze kroki, gdy powodowane nieustanną ciekawością zagląda wszędzie i dotyka wszystkiego, poznając swoje otoczenie. Dotrzymywanie dziecku towarzystwa daje mu nie tylko poczucie bliskości, ale w znacznej mierze chroni je przed wypadkami, urazami, zrobieniem sobie krzywdy” (Kruszko 2010, s. 7). Przygotowanie dziecka do bezpiecznego funkcjonowania wymaga dużego trudu, licznych zabiegów, rozmów, przykładu, wspólnych analiz różnych sytuacji, wreszcie rozbudzenia u dziecka wiary w siebie i pokazania możliwości skutecznego działania w różnych sytuacjach codziennego życia.

Jeśli chodzi o system szkolnictwa, to – zdaniem Józefa Półturzyckiego – w warunkach edukacji ustawicznej powinien on do minimum ograniczać wszelkie bariery i granice formalne. Między poszczególnymi etapami powinna być wyraźna łączność, jeśli nie symbioza. Powinna się ona wyrażać przede wszystkim w łączności treści programowych, podręczników, metod i środków dydaktycznych – by jeden etap kształcenia przygotowywał następny, a ten następny, by korzystał z tego, co zostało przygotowane (Półturzycki 2016, s. 180). Jeśli chodzi o powszechną edukację dzieci i młodzieży na rzecz bezpieczeństwa, to jest ona realizowana na dwóch zasadniczych płaszczyznach: 1) w przedszkolu i na etapie edukacji wczesnoszkolnej, w szkolnictwie zawodowym (ogólny przedmiot bezpieczeństwa i higiena pracy) oraz jako szkolenia BHP i przedmiot nauczania w szkole (podstawowej, liceum i technikum oraz szkołach branżowych I i II stopnia) i na uczelniach wyższych (podyplomowych); 2) jako szereg

przedsięwzięć profilaktyczno-edukacyjnych z zakresu bezpieczeństwa, podejmowanych przez instytucje państwowe i samorządowe, placówki opiekuńczo-wychowawcze, policję, wojsko, straż pożarną i graniczną, organizacje i stowarzyszenia społeczne, zakłady pracy, media itp. (Pieczywok 2018, s. 399).

Edukacja dla bezpieczeństwa jest traktowana jako ważny element edukacji szkolnej, stąd też jest realizowana jako oddzielny przedmiot kształcenia w ramach II i III poziomu edukacyjnego. Szczególny nacisk w tym zakresie kładzie się na kształcenie umiejętności radzenia sobie z wieloma zagrożeniami dla zdrowia i życia człowieka (w tym przypadku dzieci i młodzieży) w jego codziennej egzystencji. Należy stwierdzić, że problem edukacji ukierunkowanej na bezpieczeństwo dzieci i młodzieży znajduje odzwierciedlenie w zapisach programów przewidzianych dla wychowania przedszkolnego oraz edukacji w szkole podstawowej i ponadpodstawowej, nie tylko w ramach przedmiotu „Edukacja dla bezpieczeństwa”.

Zgodnie z podstawą kształcenia ogólnego cele wychowania przedszkolnego i edukacji wczesnoszkolnej są osiągnięte poprzez wspomaganie rozwoju, wychowywanie i kształcenie dzieci w obszarze wdrażania dzieci do dbałości o bezpieczeństwo własne oraz innych. W VIII klasie szkoły podstawowej przedmiot „Edukacja dla bezpieczeństwa” obejmuje różnorodne treści kształcenia: z zakresu bezpieczeństwa państwa, w tym powszechnej samoobrony i obrony cywilnej, oraz treści dotyczące organizacji działań ratowniczych, edukacji zdrowotnej i pierwszej pomocy. W szkole branżowej I stopnia kształcenie w tym zakresie jest ukierunkowane na przygotowanie uczniów do działania w sytuacjach zagrożeń (czasu pokoju i podczas wojny), udzielania pierwszej pomocy w nagłych wypadkach oraz poznanie struktury obronności państwa. W ramach przedmiotu „Edukacja dla bezpieczeństwa” w liceum ogólnokształcącym i technikum uczniowie zdobywają wiedzę oraz umiejętności umożliwiające zrozumienie zróżnicowanej natury mechanizmów i zmiennych wpływających na szeroko pojmowane bezpieczeństwo państwa, ich dynamiki oraz wzajemnych zależności wynikających m.in. ze struktury i funkcjonowania państwa. Celem jest także przygotowanie młodzieży do działań ratowniczych w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń (wypadków masowych i katastrof), udzielania pierwszej pomocy oraz wdrożenie do zachowań prozdrowotnych (edukacja zdrowotna). Trzeba mieć również na uwadze to, że problematyka edukacji w zakresie bezpieczeństwa znajduje odzwierciedlenie w programach innych przedmiotów nauczania szkolnego. O problemach bezpieczeństwa

mówi się na języku polskim, wiedzy o społeczeństwie, biologii, wychowaniu fizycznym, wychowaniu do życia w rodzinie.

Uniwersytety i szkoły wyższe, zdaniem Józefa Półturzyckiego, mają ważne zadanie do wypełnienia w ramach edukacji dalszej i przygotowania do badań i nauczania. Tworzą one wyspecjalizowaną ofertę dydaktyczną, otwierają sale wykładowe zgodnie z zasadą ustawicznej edukacji dla wszystkich, wspierają międzynarodową współpracę. Szkoły wyższe to, jak zauważa Półturzycki, przyszły cel edukacji powszechnej, środowisko nauki i badań, a także centrum przygotowań zawodowych i miejsce realizacji uczenia się przez całe życie (Półturzycki 1999, s. 36). Edukacja studentów w obszarze bezpieczeństwa powinna odgrywać szczególną rolę w systemie oświatowym, jak zauważa w swoim artykule Marek Chmielecki. Podkreślenia wymaga fakt, że dorobek nauk społecznych (wcześniej nauk wojskowych) w dyscyplinach nauk o obronności i nauk o bezpieczeństwie może kształtować właściwe podejście studentów do zagadnień bezpieczeństwa (Chmielecki 2016, s. 48–49).

Trzeba przy tym zaznaczyć, że niemal każda uczelnia prowadzi samodzielne wydziały lub kierunki kształcące specjalistów w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego, ochrony środowiska czy bezpieczeństwa zdrowotnego. Chodzi bowiem o to, aby uczelnie stanowiły ukoronowanie przygotowania wysoko wykwalifikowanych kadr dla administracji, gospodarki i oświaty, zdolnych do wprowadzenia w praktykę życia publicznego zasad zrównoważonego rozwoju i bezpiecznych działań (Jezierski 2017, s. 17). Obecnie możemy zaobserwować rosnące zapotrzebowanie na specjalistów związanych z bezpieczeństwem. Na wielu uczelniach problematyka bezpieczeństwa realizowana jest na takich kierunkach jak: bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo wewnętrzne, bezpieczeństwo publiczne, inżynieria bezpieczeństwa, edukacja dla bezpieczeństwa, bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe, bezpieczeństwo międzynarodowe, zarządzanie bezpieczeństwem państwa, cyberbezpieczeństwo, bezpieczeństwo jądrowe i ochrona radiologiczna, bezpieczeństwo transgraniczne, bezpieczeństwo informacyjne, bezpieczeństwo żywnościowe. Mamy więc do czynienia z dużą różnorodnością kierunków studiów i kształceniem w wielu obszarach, związanych z ogólnie (szeroko) pojmowanym bezpieczeństwem.

Istotą współczesnej edukacji dla bezpieczeństwa jest zatem nieustanne, masowe i skuteczne kształcenie, tj. trafiające do jak najszerszej grupy odbiorców. W ramach tejże edukacji społeczeństwa powinny nabywać coraz więcej wiedzy i umiejętności odpowiednich do coraz to nowszych wy-

zwań (Bielawski 2016, s. 304). Ostatecznie nabyte kompetencje powinny się opierać na czterech filarach komisji Delorsa. Główny cel edukacji dla bezpieczeństwa nie powinien się ograniczać do wyposażenia odbiorców oddziaływań edukacyjnych w wiadomości dotyczące przeciwdziałania zagrożeniom. Musi on zakładać potrzebę budowania postaw (głównie społecznych) i stworzenia warunków do trwającego całe życie samokształcenia, będącego jedynym skutecznym sposobem „przygotowania jednostek i grup społecznych do efektywnego radzenia sobie z nowymi, nieznanymi zagrożeniami i wyzwaniem nadchodzącej przyszłości” (Włodarczyk, Sadowska-Wieciech, Rokitowska 2018, s. 103). Bezpośrednia edukacja dorosłych na rzecz bezpieczeństwa jest działaniem trudnym, gdyż nie zawsze może być prowadzona w formie zorganizowanej. W edukacyjnej praktyce mamy do czynienia jedynie z uczestnictwem dorosłych w dobrowolnych kursach i szkoleniach. Ponadto postuluje się szerokie wykorzystanie mediów do przekazywania tych treści. Istotną rolę w takiej edukacji odgrywa również zakład pracy. Nie możemy w końcu zapominać o znaczeniu samokształcenia i działaniach podejmowanych z inicjatywy samych ludzi.

Edukacja pozaszkolna dorosłych dotyczy szkolenia ludności w skutecznym działaniu w obliczu wyzwań i zagrożeń czasu pokoju/wojny (np. szkolenie BHP w zakładzie pracy, kursy i szkolenia proobronne, kursy i szkolenia pozwalające uzyskać dodatkowe kwalifikacje i kompetencje, np. kurs prawa jazdy) oraz szkolenia profesjonalnych służb ratowniczych, kadry administracji samorządowej, służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo oraz podmiotów realizujących komercyjną działalność w zakresie bezpieczeństwa (np. instruktorzy nauki jazdy, doskonalenia techniki jazdy, inne podmioty gospodarcze) (Włodarczyk, Sadowska-Wieciech, Rokitowska 2018, s. 125).

Edukacja ma znaczenie dla rozwoju zakładów pracy. Ułatwia osobom zatrudnionym rozwój takich kompetencji, które pozwalają im na realizację wyższych potrzeb, zapewniają poczucie bezpieczeństwa, przynależności oraz rozbudzają potrzebę samorealizacji (Tomaszewska-Lipiec 2011, s. 101). Na środowisko zakładu pracy i jego rolę w edukacji dla bezpieczeństwa zwraca uwagę Andrzej Pieczywok (2015, s. 145). Każdy zakład pracy posiada system reagowania w sytuacjach zagrożenia zdrowia lub życia i jest zobowiązany do przekazywania wiedzy na temat zasad zachowania się (reakcji) w przypadku tego typu sytuacji. Dziś każdy ośrodek pracy zatrudnia wykładowców wyspecjalizowanych w dziedzinach bezpieczeństwa i higieny pracy (BHP) oraz ochrony przeciwpożarowej. Stąd środowisko za-

wodowe staje się ważnym źródłem wiedzy na temat przeciwdziałania zagrożeniom nie tylko w miejscu pracy.

Józef Półturzycki, prezentując w swoich opracowaniach naukowych istotę, jakość i tendencje rozwojowe edukacji ustawicznej, traktuje ją jako proces oparty na samodzielnym doskonaleniu i samokształceniu (Półturzycki 2016, s. 403). Idea edukacji ustawicznej i przemiany współczesnej oświaty, w tym także dydaktyki, stwarzają nowe warunki do rozwoju samokształcenia i pełniejszego jego ujęcia jako aktywnego procesu edukacyjnego, w którym człowiek może się wszechstronnie rozwijać i kształtować siebie zgodnie z uznawanymi wartościami i stwarzanymi warunkami ułatwiającymi i przyspieszającymi taki rozwój (Półturzycki 2016, s. 240).

Istotnym elementem uczenia się przez całe życie jako jednego z warunków skutecznego funkcjonowania człowieka w społeczeństwie wiedzy (i w społeczeństwie bezpiecznym) jest samokształcenie. Głównym czynnikiem i zarazem warunkiem samokształcenia jest aktywność edukacyjna wynikająca z samodzielności planowania i podejmowania działań edukacyjnych dla siebie i środowiska społecznego we wszystkich sferach życia osobistego i społecznego, a zatem również w sferze bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego. Podkreśla się (Włodarczyk, Sadowska-Wieciech, Rokitowska 2018, s. 140), że samoedukacja stanowi kluczowy element edukacji dla bezpieczeństwa, którego podstawą są zazwyczaj programy i kampanie telewizyjne, lektura czasopism i publikacji zwartych, audycje radiowe, korzystanie z serwisów internetowych oraz uczestnictwo w spotkaniach i debatach poświęconych bezpieczeństwu człowieka. Podstawę samokształcenia w tym zakresie będzie stanowić orientacja człowieka dorosłego na kształtowanie swojego bezpieczeństwa poprzez wykorzystanie wszystkich zasobów i możliwości.

Konkluzje

Profesor Józef Półturzycki to wyjątkowa osobowość, z bardzo osobistym i jedynym w swoim rodzaju talentem rozumienia, zajmowania się oraz interpretowania edukacyjnych sytuacji i procesu kształcenia – to krótka i jakże wymowna charakterystyka jego osoby dokonana przez cytowaną już we wprowadzeniu do niniejszego tekstu Renatę Góralską (2004, s. 19). Z kolei Romuald Dobrzeński i Wojciech W. Szczęsny w swoim artykule podkreślają, że Profesor nie tylko pisze o zaleceniach edukacji ustawicz-

nej, ale sam je uosabia, co też nie jest częste wśród naukowców – pedagogów, mówiących, że są tylko drogowskazami, a jak wiadomo, drogowskaz wskazuje drogę innym, sam stojąc w miejscu na drodze życia (Dobrzeńcki, Szczęsny 2004, s. 55).

Józef Półturzycki podkreśla znaczenie wzmożenia aktywności edukacji ustawicznej w ramach szkolnictwa powszechnego i średniego, oświaty dorosłych, studiów wyższych, kształcenia zawodowego, wychowania w rodzinie i środowisku. Postuluje, by objąć ideą edukacji ustawicznej cały system oświaty, by poszukiwać propozycji (rozwiązań) systemowych, a nie skupiać się na doraźnych rozwiązaniach. Zachęca także do rozwijania samokształcenia, poznawania różnych metod i środków dydaktycznych, wyrabiania indywidualnych strategii uczenia się. Akcentuje przy tym specjalną rolę nauczyciela w procesie edukacji ustawicznej – nauczyciela, który powinien być organizatorem pracy, współuczącym się, przykładem aktywności intelektualnej, powinien znać i stosować różne metody uczenia się i nauczania, twórczo wypracowywać nowe rozwiązania (Półturzycki 2003b, s. 47).

Mimo że edukacja dla bezpieczeństwa jest często definiowana wyłącznie przez pryzmat przedmiotu nauczania realizowanego w szkole na wybranych etapach kształcenia, to jednak nie należy zapominać o tym, że zagrożenia dotyczą każdego człowieka niezależnie od jego wieku i sfery rzeczywistości, w jakiej żyje. Edukacja dla bezpieczeństwa rozpoczyna się więc z chwilą urodzenia i jest realizowana przez rodzinę, grupę rówieśniczą, szkołę, środowisko pracy oraz na kursach i szkoleniach oferowanych przez podmioty zaangażowane w kształtowanie środowiska bezpieczeństwa. W tym kontekście edukacja dla bezpieczeństwa nie powinna być utożsamiana wyłącznie z jej ujęciem formalnym, gdyż w ramach edukacji szkolnej nie uda się przygotować człowieka do radzenia sobie w zmieniającym się świecie, w którym ewoluują także zagrożenia. W przeważającej większości przypadków z edukacją dla bezpieczeństwa mamy jednak do czynienia w ujęciu pozaformalnym, a to właśnie stanowi o jej ustawiczności, warto zatem skupić wysiłki i wypracować sprawnie funkcjonujący w praktyce system ustawicznej edukacji dla bezpieczeństwa całego społeczeństwa.

Poprzez edukację dla bezpieczeństwa od najmłodszych lat – od wychowania w rodzinie, poprzez wychowanie przedszkolne i wszystkie szczeble edukacji szkolnej, po szkoły wyższe i edukację dorosłych – powinno wpaść się ludziom wartości społeczne i uniwersalne. Nie możemy zapominać także o ważnej roli mediów i pracy samokształceniowej w tym względzie.

Nauka może się stać (i staje się obecnie) sposobem walki ze współczesnymi zagrożeniami. Niewątpliwie jest zatem to, co wynika z dotychczasowych rozważań, że edukacja powinna wykraczać poza ramy szkoły i rodziny. Poza rodzicami i nauczycielami istnieją również inni społeczni wychowawcy – od instytucji i działalności społeczno-zawodowej poczynając, a na środkach masowego przekazu kończąc. Oczywiście, podkreślmy to po raz kolejny, nie możemy zapominać o samokształceniu, które jest istotnym elementem edukacji ustawicznej w każdym okresie życia człowieka i które tak „promował” w swoich dziełach Józef Pólturzycki.

Bibliografia

- Bielawski K. (2016), *Znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa we współczesnym społeczeństwie*, „Cywilizacja i Polityka”, nr 14(14), s. 299–307.
- Błasiak A. (2012), *Oddziaływania wychowawcze w rodzinie. Zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Chmielecki M. (2016), *Edukacja dla bezpieczeństwa w szkole wyższej – zagrożenia, wyzwania, szanse*, „Zeszyty Naukowe AON”, nr 1(102), s. 48–49.
- Dobrzeńcki R., Szczęśny W.W. (2004), *Józefa Pólturzyckiego wizja edukacji ustawicznej*, [w:] E.A. Wesołowska (red.), *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Pólturzyckiemu z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, Płock, s. 45–57.
- Górska R. (2004), *Jubileusz 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy Profesora Józefa Pólturzyckiego*, „Rocznik Andragogiczny”, t. 11, s. 19–32.
- Jezierski Z. (2017), *Powstanie i rozwój edukacji dla bezpieczeństwa jako systemu dydaktyczno-wychowawczego w polskich szkołach*, „Interdyscyplinarne Studia Społeczne”, nr 1(3), s. 7–22.
- Klus-Stańska D., Nowicka M. (2002), *Bezpieczeństwo dzieci: scenariusze zajęć dla rodziców i nauczycieli*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Kruszewski Z.P., Pólturzycki J., Wesołowska E.A. (red.) (2003), *Kształcenie ustawiczne – idee i doświadczenia*, Wydawnictwo Naukowe NOVUM, Płock.
- Kruszko K. (2010), *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Kupisiewicz Cz. (1994), *Podstawy dydaktyki ogólnej*, wyd. 10, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kwiasowski Z. (2015), *Znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa w wychowaniu obywatelskim*, [w:] A. Skrabacz, L. Kanarski (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa, s. 81–95.

- Pieczywok A. (2015), *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na różnych poziomach rzeczywistości społecznej*, [w:] A. Skrabacz, L. Kanarski (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa, s. 18–43.
- Pieczywok A. (2018), *Edukacja dla bezpieczeństwa wewnętrznego*, [w:] M. Paździor, J. Trubalski, Ł. Wojciechowski, A. Żywicka (red.), *Bezpieczeństwo państwa w XXI wieku. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, Lublin, s. 387–416.
- Pólturzycki J. (1991), *Dydaktyka dorosłych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Pólturzycki J. (1998), *Wskazania dla dydaktyki w raporcie Komisji Delorse'a: Learning: the treasure within – Uczenie się – nasz ukryty skarb*, [w:] K. Denek, F. Bereźnicki (red.), *Tendencje w dydaktyce współczesnej*, Toruń, s. 29–41.
- Pólturzycki J. (1999), *Edukacja ustawiczna a rozwój i przemiany dydaktyki*, „Rocznik Andragogiczny”, t. 6, s. 19–40.
- Pólturzycki J. (2002), *Dydaktyka dla nauczycieli*, Wydawnictwo Naukowe NOVUM, Płock.
- Pólturzycki J. (2003a), *Aktualne niepokoje w sprawie edukacji ustawicznej*, „Rocznik Andragogiczny”, t. 10, s. 37–53.
- Pólturzycki J. (2003b), *Kształcenie ustawiczne i jego konsekwencje dla edukacji*, [w:] Z.P. Kruszewski, J. Pólturzycki, E.A. Wesołowska (red.), *Kształcenie ustawiczne – idee i doświadczenia*, Wydawnictwo Naukowe NOVUM, Płock, s. 39–59.
- Pólturzycki J. (2014), *Niepokój o dydaktykę*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa–Radom.
- Pólturzycki J. (2016), *Spór o kształcenie ustawiczne. Polemiki i analizy*, Wydawnictwo ITEE, Warszawa–Radom.
- Skrabacz A. (2014), *Wyzwania w edukacji dla bezpieczeństwa dorosłych Polaków w XXI wieku*, [w:] A. Skrabacz, L. Kanarski (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa, s. 207–218.
- Tomaszewska-Lipiec R. (2011), *Edukacja w zakładzie pracy. Kontekst teoretyczny a wyniki badań własnych*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, nr 2, s. 100–109.
- Włodarczyk E. (2018), *Edukacja dla bezpieczeństwa*, [w:] O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (red.), *Vademecum bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków, s. 279–286.
- Włodarczyk E., Sadowska-Wieciech E., Rokitowska J. (2018), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Istota i uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Zaczyński W.P. (1975), *Dydaktyka*, [w:] M. Godlewski, S. Krawcewicz, T. Wujek (red.), *Pedagogika*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 191–192.